

УДК 376.3

ТЕСЛЕНКО Олександр Миколайович

*дійсний член Академії педагогічних наук Казахстану,
доктор педагогічних наук, доктор соціологічних наук,
професор кафедри соціально-психологічних дисциплін
АТ «Казахський гуманітарно-юридичний університет» (м. Астана)*

СУЧАСНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

У статті розглядається інноваційна, гуманітарна, особистісно орієнтована парадигма соціалізації. Соціалізація молоді як інтегрований процес організації і самоорганізації (саморефлексії) в мінливому соціумі можлива, якщо є належне визнання пріоритету людини як суб'єкта суспільних відносин. Найбільш перспективним способом створення нової соціально-педагогічної методології є синтез і комплексне поєднання різних методологічних підходів.

Ключові слова: *соціалізація, молодь, вік молодості (початок / кінець), механізми соціалізації, самоорганізації, синергетична модель соціалізації молоді.*

Постановка проблеми. Сьогодні в гуманітарних науках проблеми соціалізації молоді швидше намічені, ніж глибоко проаналізовані. І якщо раніше це було пов'язано, перш за все, з емпіричної невивченістю цих проблем, то сьогодні це обумовлено в першу чергу недостатністю концептуальних розробок.

Одним із найважливіших об'єктивних обставин, які стримують тривалий час у нас в країні (в країнах СНД) дослідження проблем соціалізації молоді, було те, що поки був простір для екстенсивного економічного розвитку, процеси соціалізації протікали, в основному, безкризово, оскільки було забезпечено порівняно стабільне і незмінне «розширене відтворення» суспільного життя, через інтеграцію та адаптацію основної маси молоді в сфері освіти і виробництва. В умовах тривалої модернізації соціуму виявилася абстрактність багатьох традиційних підходів до даної проблеми, яка проявилася в тому, що в дослідженні процесу соціалізації нових поколінь акцент все ще ставиться на цілеспрямованому впливі на молодь із боку інституцій, на розробці методичних вказівок, коли часто не враховують реальні умови нового суспільного середовища, вплив якого сьогодні сильно змінилося, набуло нових форм, наповнилося іншим змістом [2; 7; 8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За своєю суттю молодіжний вік є особливою формою прояву, особливим станом

соціогенезу, коли біологічні закономірності, пов'язані з віковими змінами індивіда, в значній мірі виявляють свою дію (підкоряючись, однак, у все більшій мірі регулятивній дії соціального). Усвідомлення і освоєння («привласнення») індивідом соціокультурних досягнень суспільства забезпечує не тільки його соціалізацію, а й індивідуалізацію, тому що тільки в громадських контактах, діалозі, «спробах» себе в соціальному самовизначенні в соціокультурному просторі і відбувається рефлексія, розвивається самосвідомість. Тому чим більше молода людина соціалізується, тим більшою мірою вона індивідуалізується [8, с. 115].

Сенс усіх змістовних змін полягає не тільки в придбанні, присвоєнні індивідом соціальних норм (на що, як правило, звертається основна увага), а й у самому розвитку соціального, соціальних властивостей, якостей, які притаманні людській природі. Практично це здійснюється в досягненні певного рівня соціалізації, який є типовим для конкретно-історичного суспільства, але одночасно це і стан розвитку того самого соціального рівня, що характеризує людину певної епохи, в даному випадку сучасної молоді людини. При цьому соціальний початок у міру дорослішання усе активніше визначає особливості функціонування індивіда і зміст розвитку його індивідуальності [1; 2; 3; 5; 7; 8; 9].

Як самостійне співтовариство, молодь є невід'ємною частиною суспільства, і виступає особливим суб'єктом багатопланових, різнохарактерних відносин, в яких вона об'єктивно ставить завдання і цілі взаємодії з дорослими, визначаючи напрямки спільної діяльності, розвиває свій суспільно значимий світ. Причому головною, внутрішньо закладеною метою молодіжного віку в цілому і кожної молоді людини зокрема, є дорослішання – освоєння, привласнення, реалізація дорослості. Її суть полягає «в тому, що суспільство усуває працездатних молодих людей, які досягнули статевої зрілості, від громадської відповідальності, щоб дати їм можливість підвищити свій власний потенціал» [10, с. 64].

Мета статті – розкрити сучасні концептуальні підходи до проблеми соціалізації молоді – реалізують такі **завдання дослідження**:

1) уточнити саме визначення поняття «молодь», перш за все, з точки зору вікових меж, дати наукове визначення молодіжного віку (і функціональне, і змістовне) як особливого стану, що виступає складовою частиною загальної системи суспільства, розкрити його субстанціональну сутність;

2) визначити, спираючись на синергетичну методологію, загальну систему координат для виявлення головних смислів процесів соціалізації, що здійснюються: психофізіологічного дозрівання,

входження в соціум, освоєння соціальних норм, ролей, позицій, придбання ціннісних орієнтацій і соціальних установок, при активному розвитку самосвідомості, творчої самореалізації, постійному особистісному виборі в ході проектування і розкриття власного індивідуального життєвого шляху;

3) дати характеристику та спільне бачення молодіжного соціокультурного простору (як стану і середовища, що визначає реальне розвиток індивіда) в постіндустріальному суспільстві, вичленувати загальну тенденцію, котра виступає головною в розвитку молоді як узагальненого суб'єкта в системі відносин у соціумі.

Виклад основного матеріалу дослідження. При визначенні вікових меж поняття «молодь» в якості вихідних, на нашу думку, слід прийняти поширені погляди, що початком молодості (кінцем дитинства) є момент, коли в організмі людини завершуються фізіологічні і психічні процеси, пов'язані зі статевою зрілістю (інтервал від 12 до 16 років), а також ряд соціальних обставин; а кінцем молодості – момент, коли молода людина повністю вступає в права дорослого, чому також відповідає ряд умов:

- економічна незалежність, тобто відповідальність за придбання засобів, необхідних для власного існування і здатністю створювати їх,

- особиста самостійність, тобто здатність приймати рішення, що стосуються себе, у всіх сферах існування, без чужої опіки, без будь-яких обмежень, крім необхідних для співіснування в суспільстві,

- самостійне розпорядження коштами, якими володіє для існування,

- створення власного «вогнища», незалежного від батьківського, прийняття відповідальності за його підтримку і управлінням ним [7, с.107].

Кожна з цих чотирьох умов є необхідною, але тільки всі разом узяті, вони є достатніми, щоб визнати, що людина перестала ставитися до категорії «молодь». Виходячи з вище сказаного, можна зробити висновок, що за всіма категоріями придбання стійкого соціального статусу верхню межу молодіжного віку можна визначити на межі 29-30 років життя. Для порівняння наведемо інтервали відповідних вікових етапів періодизації багатовимірного розвитку особистості в ході життя, які пропонує В.Ф. Моргун, узагальнюючи психологічні концепції Л.С. Виготського, Л.І. Божович, Д.Б. Ельконіна, Е. Еріксона: «... юність – 15-18 років, молодість – 19-25 років, дорослість – 26-35 років, зрілість – 36-60 років...» [5, с. 262]. Як бачимо, остання періодизація проводить верхню межу молодості на закінченні віку молодого спеціаліста (трьох років стажу роботи після отримання професійної освіти). Ясно, що за цей період реалізувати вище названі

умови переходу до дорослості в повному обсязі зможуть далеко не всі молоді люди.

У результаті розгляду проблеми можна прийти до висновку про загальне поняття «молодь» у кінці XX – на початку XXI століття. Із точки зору сучасної синергетичної парадигми соціального пізнання стає більш зрозумілою правомірність різноманітних підходів до визначення поняття «молодь», а зіставлення безлічі визначень молоді показує: кожне з них фіксує її реальні та значущі риси і особливості, але жодне не є вичерпним. У даному випадку починає працювати принцип Бора: «не можна однією мовою описати ніяке складне явище». Можливо, вироблення такого розуміння, принципова зміна парадигми ювенології, соціології молоді, соціальної педагогіки, соціальної психології – головний позитивний підсумок багаторічних пошуків і дискусій.

Однак було б методологічно невірно і непродуктивно зводити процес соціального розвитку особистості лише до виділення її типологічних характеристик. Спроби однозначно визначити те чи інше покоління незалежно від характеру та обґрунтованості оцінок – страждають вузькістю, одномірністю. Навіть, якщо вдається вірно виділити суттєві, типові риси конкретного покоління, то поза увагою може залишитися все різноманіття позицій і орієнтацій молодих людей і груп, що його складають.

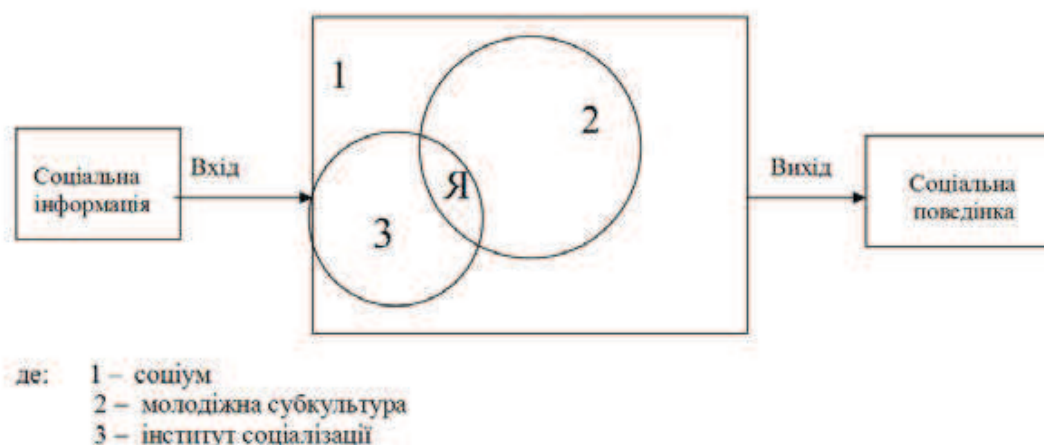
У наявності методологічна переорієнтація в процесі вивчення проблеми «молодь» чи «групи молоді»: на зміну підходу – єдність = однаковість – повинен прийти інший – єдність у різноманітності [9, с.95]. Перш за все, це пов'язано з соціальною стратифікацією, різко зростаючою соціальною поляризацією, що є наслідком майнового розшарування.

На наш погляд, нове теоретичне положення про становлення «порядку через хаотичну стійкість» дозволить більш точно сформулювати складну взаємодію між суспільством молоддю, що соціалізується. Її основний орієнтир – керований хаос – припускає наявність і спокійного, стабільного, еволюційного розвитку, і біфуркацій («розвилок», моментів вибору).

У рамках стохастичної світобудови соціальний суб'єкт (в тому числі і молода людина, молоде покоління) і його діяльність (соціалізація) можуть бути описані поняттями: нелінійність, складність, імовірнісний характер подій, їх принципова непередбачуваність у точках біфуркації [3; 4].

Синергетика, теорія самоорганізації (І. Пригожин, І. Стенгерс [6]) показує неспроможність ідеї повного і всеосяжного контролю над соціальними процесами. Керуючий вплив із боку суб'єкта лише включається в процес соціальної самоорганізації. Він вносить

корективи в цей процес, але ніколи повністю не підпорядковує його. Включеність суб'єкта управління в соціальний процес, його вплив може внести і додатковий ступінь нерегульованості, хаосу. Прямий управлінський вплив, навіть успішний за якимись параметрами, може збільшити ступінь дезорганізації за іншими параметрами (див. нижче рис. 1).

Рис. 1. Синергетична модель соціалізації молоді

Складність процесу соціалізації проявляється не тільки в труднощі проведення межі між біологічними і соціальними детермінантами, а й у тому, що вихідна реакція не обов'язково пов'язана з вхідною соціальною інформацією і сама не впливає на свою подальшу зміну. Вихід часто визначається її внутрішньою переробкою і слідує власним законам. Вхідний поштовх запускає ланцюг структурних рекурсивних змін, підсумок яких залежить не від входу, а від індивідуальних властивостей особистості, від її поведінкового репертуару. Середовище сприймає їм вибірково: якісь сигнали ігноруються, інші сприймаються, але кінцевий результат – поведінка визначається внутрішніми потребами (В.Є. Хіценко).

До того ж не слід забувати, що процес соціалізації базується на рефлексивно людському спілкуванні – процесі взаємних змін мислячих систем і середовища на основі безперервного уточнення моделі середовища і моделі взаємодії з ним. Отже, «Я не тільки чиню відповідно до того, що я є, а й змінююся відповідно до того, що я роблю» (В. Франкл).

Довгий час тоталітарне суспільство розглядало особистість тільки як об'єкт виховання. Людина ж (навіть дитина, тим більше юнак) як було показано вище виступає в процесі соціалізації як самоорганізована система, суб'єкт самореалізації, що володіє своїми мотивами, потребами, який ставить сам собі цілі. Звідси, сутністю соціалізації є як входження у світ конкретних соціальних зв'язків, так і

освоєння соціального – загальної характеристики людства. Сучасне суспільство, на превеликий жаль, до сих пір ще до кінця не усвідомило, що виховання людини значною мірою здійснюється поза формальними виховними процесами, в той час як соціалізація здійснюється у безперервному процесі соціальної комунікації, до того ж не слід забувати і про активну, самоорганізовану сутність особистості, що долає, тим самим, фактор біологічної спадковості.

Розуміння цього дає змістовний ресурс для поновлення евристичних основ соціальних наук, і теорії соціалізації зокрема, звідки, у всякому разі, необхідно видалити парадигму знеособлення. Пружина механізму соціалізації – не в пошуку біологічних, психологічних або соціальних підстав; вона – в прийомах гармонійного самоузгодження активності діючих індивідів, їх самоорганізації. Звідси, внутрішній механізм процесу соціалізації слід вважати прогресивну взаємну акомодацию (приспосовуваність) між активною зростаючою людською істотою і умовами, що змінюють її буття (У. Бронфенбреннер).

Ґрунтуючись на даній точці зору, доцільно виділити кілька механізмів соціалізації, які необхідно враховувати і принагідно використовувати в процесі соціального виховання молоді. Умовно їх можна назвати і охарактеризувати наступним чином:

традиційний – через сім'ю і мікросоціальне оточення,
інституційний – через інститути суспільства,
стилізований – через субкультури,
міжособистісний – через значущих осіб,
рефлексивний – індивідуальне переживання і усвідомлення, самодіяльність.

Уплив усіх названих механізмів іноді в більшій мірі, а іноді й мінімально опосередковується мегасоціальними чинниками. Головний із яких – це становлення постіндустріальної цивілізації, що означає «перехід провідної ролі від матеріально-речових факторів виробництва до духовно-соціальних, від матеріалізованої праці до живої... Образ «людини-гвинтика» – фундаментальний архетип соціального мислення індустріальної цивілізації – безповоротно йде в минуле, а разом із ним «конструкторсько-технологічний» стиль соціального пізнання. Час задуматися про його нову парадигму» [1, с. 69]. Основою «індустріальної» парадигми соціалізації була людина, жорстко прикріплена до соціальної групи, яка, в свою чергу, підпорядковувалася детермінантам техніко-виробничого характеру. Постіндустріальна епоха знаменується переворотом в усіх відношеннях: вона пов'язана, по-перше, з переходом від малорухомих соціально-групових «монолітів» (класів) до динамічних малих груп тимчасового (функціонального) характеру, ідентифікація індивіда з якими завжди умовна, і, по-друге, з новим статусом соціокультурних,

ментальних чинників, духовного виробництва в цілому. Гарантії, які давалися базисно-надбудовним детермінізмом, який перетворює процес соціалізації в досить спрощену процедуру включення природно-біологічного індивіда в соціальне середовище, сьогодні не діють. Суспільство взагалі, а постіндустріальне – особливо, позбавлене того єдиного основоположного центру, навколо якого обертається соціальне життя. Соціальне середовище в повному сенсі «мозаїчне товариство» (В.В. Ільїн, А.С. Панарін), раз у раз міняє центри тяжіння, що відрізняються граничною рухливістю зв'язків і залежностей. Розуміння цього вимагає відповідного перегляду і модернізації теорії і практики соціального виховання [3].

У зв'язку з цим слід зазначити, особливі форми соціокультурної диференціації, приклади якої ми вже можемо спостерігати. Молоді люди практично цілком орієнтуються на центри і перестають належати місцевому середовищу. ЗМІ, індустрія розваг нівелюють життєдіяльність мешканців різних регіонів, перш за все дозволя, надаючи йому єдиний вимір. Престижні моделі дозволя, що привносяться в провінційне середовище ззовні, йдуть із великих культурних центрів. Мало того – вони породжують свій тип соціуму, альтернативний базовому. Як альтернатива «офіційних» інститутів соціалізації, формуються своєрідні «контр-групи» дозволя – тимчасові спонтанні спільноти інформаційного типу, які акумулюють антропоцентричну інформацію, що відноситься до самоствердження індивідуальності і реабілітації чуттєвості. І якщо ідентифікація особистості в рамках формальних груп (студентська група, виробничий колектив, сім'я) слабшає, то ідентифікація з групами дозволя, навпаки, посилюється.

Це продуктивно з точки зору соціальних новацій – зростає мобільність молоді, її готовність освоювати нове територіальне, професійне, науково-технічне, культурне довкілля, що є першочергово важливим в умовах транзитного стану суспільства в епоху НТР. Але створює і відчутні дисгармонії у вихованні молоді, в цілісному процесі її соціалізації. На відміну від «комуністичного виховання» в минулому, «капіталістичне перевиховання» протікає насамперед як спонтанний процес впливу нових онтологічних чинників ЗМІ і нового постіндустріального (інформаційного) середовища. В даному випадку вестернізація як геополітичний еквівалент нового вигляду покоління виявляється найчастіше американізацією.

Висновки:

1. Період соціалізації – між кінцем дитинства і початком дорослості – є період прискореного засвоєння елементів суспільного середовища шляхом підвищення швидкості накопичення інформації та розширення її різноманітності джерел. Молодіжний вік найбільш сприйнятливий до запозичення новацій в сфері споживчих стандартів,

передової техніки. Наш соціум встигає «вестернізуватися» за смаками, домаганнями молоді, але водночас залишається значно більш віддаленим від «цивілізованих стандартів» в області техніки, управління, організації.

2. Синергетична теорія самоорганізації переконливо показує, що певна частка хаосу, стихійності, невизначеності – це не зло. Навпаки, присутність хаотичних елементів у багатьох ситуаціях робить мислення більш гнучким, підвищує пристосовуваність індивіда і дозволяє йому краще реагувати на непередбачувані та постійно мінливі умови життя. У цих умовах особливу роль набуває соціалізація і вдосконалення взаємодії між людьми (молодими, в тому числі) та їх оточенням. Це стає по-справжньому можливим за умови, що у всеосяжній системі повинні бути багатомірні зв'язки.

3. Суб'єктивні труднощі і протиріччя соціалізації «смутного часу» (А.В. Мудрик) не скасовують об'єктивної значущості молодіжного віку: без нього процес самовизначення нового покоління не міг би відбутися, а певна дистанція, зайнята по відношенню до формальних агентів (інститутів) соціалізації – батькам, дорослим – необхідна для прискореної адаптації підростаючого покоління до новітнього соціального та культурного середовища; без цієї дистанції спрацьовували б механізми спадкоємності, але не новацій.

Перспективою подальших пошуків є проблема активізації в суспільстві молодіжного типу інтелектуальної та професійної поведінки як форми соціально-демографічного, соціально-психологічного та педагогічного забезпечення сучасного науково-технічного прогресу. Вкрай важливо водночас, щоб здатність до новацій розвивалася не на шкоду засвоєнню довготривалих соціально-культурних норм і цінностей, здатність орієнтуватися в техногенному середовищі – не на шкоду загальнокультурній інтеграції.

Список використаних джерел

1. Бакиров В. Социальное познание на пороге постиндустриального мира / В. Бакиров // Общественные науки и современность. – 1991. – № 1. – С. 67-75.

2. Бочарова В.Г. О некоторых методологических подходах к пониманию целостного процесса социализации, воспитания и развития личности / В.Г. Бочарова // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт. – М.-Тула, 1993. – С. 34-48.

3. Ильин В.В. Философия политики / В.В. Ильин, А.С. Панарин. – М.: Изд-во МГУ. – 1994. – 287 с.

4. Князева Е. Синергетика как новое мировоззрение / Е. Князева, С. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3-16.

5. Моргун В.Ф. Другий і третій віки людини у контексті періодизації багатомірного розвитку особистості / В.Ф. Моргун // Дзюба Т.М.,

Коваленко О.Г. Психологія дорослості з основами геронтопсихології. Навчальний посібник / авт. вступу, додатку і ред. В.Ф. Моргун. – К.: ВД «Слово», 2013. – С. 260-264.

6. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стингерс; пер. с англ. – М., 1986. – 326 с.

7. Тесленко А.Н. Социализация молодежи: педагогика отношений в социуме. Монография / А.Н. Тесленко. – Алматы-Астана: АГУ имени Абая, Институт управления, Изд-во «Полиграф-НС», 2002. – 236 с.

8. Тесленко А.Н. Культурная социализация молодежи: казахстанская модель. Монография / А.Н. Тесленко. – Саратов: Саратовский гос. тех. университет, изд-во АкмЦНТИ, 2007. – 556 с.

9. Тесленко А.Н. Ювенология и юногогика: два подхода к исследованию молодежной проблематики. Монография / А.Н. Тесленко. – Астана: АО «КАЗГЮУ», Центр ювенологических исследований, 2015. – 174 с.

10. Jugend in der Gesellschaft. Ein Symposium. – Munchen, 2005. – 203 S.

A. Teslenko

CONTEMPORARY CONCEPTUAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF YOUTH SOCIALIZATION

In the article innovative humanitarian and personal orientated paradigm of socialization is examined. Youth socialization as an integrated process of organization and self-organization (self-reflection) in rapidly changing social life is possible if there is a proper acknowledgement of person priority as a subject of social relation.

The period of socialization – between childhood and early adulthood end – is a period of rapid assimilation of the elements of the social environment by increasing the speed of information increment and expansion of its diversity. Youth age most susceptible to borrowing innovations in the field of consumer standards and advanced technologies. Our society is much more distant from the “civilized standards” in the field of engineering, management, organization.

Prospects of further activation is the problem of the youth in the society such as intellectual and professional behavior as a form of socio-demographic, socio-psychological and pedagogical support of modern scientific and technological progress. It is crucial thus to the ability to develop innovations without compromising the absorption of long-term socio-cultural norms and values, the ability to navigate to the man-made environment – without compromising the overall cultural integration.

The most perspective way of creation of a new social and pedagogical methodology is synthesis and integrated unity of different methodological approaches.

Key words: *socialization, youth, youth age (start / end), mechanisms of socialization, self-organization, synergetic model of youth socialization.*

Надійшла до редакції 23.03.2017 р.